

MARGARITA TINTÓ I SALA*

*DOS FERMALLS I ALTRES JOIES D'ALFONS EL
MAGNÀNIM, SEGONS UN INVENTARI DE LA TAULA DE
CANVI DE LA CIUTAT DE BARCELONA*

ABSTRACT

Translation de l'inventaire d'une série de bijoux du roi Alfons el Magnànim, celui qui fut déposé à "La Taula de Canvi" de la ville de Barcelone, le 18 de mai de 1429 et elle fut retiré cinq mois après. L'inventaire nous donne une description très précise de chacun des bijoux: forme, composition avec indication de pierres précieuses et perles, poids et valoration. Parmi eux, on souligne les deux fermaux et l'importance qui eurent au Moyen- Âge, comme indiquent les documents, textes littéraires et l'iconographie.

A l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, dins el fons *Consellers*, tema al qual la Dra. Carme Batlle— amb qui ens uneix una amistat d'anys i hem coincidit en tants congressos nacionals i internacionals— dedica especialment els seus estudis, es troba un inventari d'unes joies que Alfons el Magnànim diposità a la Taula de Canvi de la ciutat de Barcelona, el 1429.¹

Es tracta d'un plec escrit per les dues cares que conté l'inventari d'una sèrie de joies de caràcter personal. La descripció d'aquestes és molt detallada i precisa: forma, composició incloent les pedres precioses i les perles, el seu pes segons mesura de Barcelona, valoració en marcs, els quirats de les peces d'or i l'estoig, segellat amb les armes reials de Sicília o d'Aragó, en què es conserva cadascuna d'elles. També, hi ha algunes pedres o perles soltes de gran valor, com una perla molt grossa, clara i rodona, un bell diamant fet a manera de llosa, encastat a un anell d'or semblant un anell episcopal, un gros robí, etc.

* Ex-conservadora del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona i historiadora.

1. AHCB, Consellers, Inventaris, C.IX, 7. (Referència del document cedida per Teresa Ma Vinyoles)

Les joies es dipositaren en una caixa petita de fusta, amb dues tanques de forma diferent, segellades amb les armes reials de Sicília. Retengué les claus el tresorer del rei. La caixa, amb les joies, fou lliurada als regidors de la Taula de Canvi. Per retirar-la s'havia de presentar l'inventari, del qual es feren dues cartes, una per a en Bartomeu de Fuertes, escrivà, per manament del rei i l'altra per a en Bernat Esplugues, notari i escrivà de la ciutat de Barcelona. L'acte tingué lloc el 18 de maig de 1429, actuant de testimonis en Miquel Roda i en Berenguer Gibert, mercaders, i en March Canyes, argenter, ciutadans de Barcelona.

Uns mesos després, concretament el 22 d'octubre del mateix any de 1429, per manament d'Alfons el Magnànim des del Palau Reial de Barcelona, Bernat d'Esplugues rescatà les joies de la Taula de Canvi i les féu a mans del monarca, juntament amb l'inventari.

Una part de les joies inventariades són collars d'or de llei de 20 a 23 quirats, amb balaixos,- pedra preciosa molt usada a l'època medieval², així com el safir, el robí i el diamant-, encastats amb forma de còdol o de llosa i amb grosses perles, clares, rodones i de compte i diamants apuntats. Generalment porten un penjoll. També hi ha dos braçalets i altres peces com unes taules d'or fetes a manera de llibre i una creu. Ometem, però, la descripció de totes les joies perquè al final es dona la transcripció de tot el document³.

En canvi, ens interessa subratllar els dos fermalls que consten en l'inventari, no tant pel seu valor específic com pel significat que aquestes joies tingueren principalment en el segle XV. En aquest moment deixa d'ésser, en la indumentària civil, una joia útil per a subjectar la capa, com el seu nom indica i, en posar-se de moda el bonet, cap el 1400, es col·loca en aquest, per tant en un lloc molt vistós. El significat especial del fermall es dedueix per les referències que trobem en els documents, així com la importància que li donen diversos textos literaris de l'època sobretot el *Tirant lo Blanch*, en els quals identifiquen com a cavallers els qui porten fermalls⁴. Ho avala, també, la iconografia de l'època⁵.

En l'inventari,— com indica el títol que encapçala el text— només hi consten dos fermalls i no són, precisament, les peces de més valor: un d'ells, d'or de 22 qui-

2. Una idea del valor del balaix, joia molt preuada per Alfons el Magnànim, ens la dona la notícia de l'adquisició a Mallorca d'un balaix per 18 florins d'or d'Aragó, el dia 12 de gener de 1444. ACA, *cancelleria*, Reg. 2690, fól. 46v.

3. Vegi's la transcripció del document, al final.

4. "En lo cap cascú portava un bonet de grana ab un bell fermail, que se parien que fossen cavallers de gran estat e d'alta cavalleria". JOANOT MARTORELL - JOAN DE GUALBA, *Tirant lo Blanch*, edició a cura de Martí de RIQUER, 3ª ed., Barcelona, 1990, p. 198. Cites semblants podríem aportar.

5. Un exemple molt explícit és el de la taula central del retaule de la Epifania, obra de Jaume Huguet, a la capella reial de Santa Àgueda, de Barcelona. Els reis davant la Mare de Déu i l'infant Jesús, porten uns vistosos fermalls.

rats, té forma de flor i porta encastats dos balaixos, un en forma de llosa, l'altre de còdol. A més un diamant llancejat i una perla grossa de compte. L'altre, de forma petita, d'or fi simulant una mata de mill que porta encastats un robí i un diamant en forma de llosa i dues perles grosses de compte, clares i rodones.

Remarquem que els motius decoratius de les joies, sovint s'expliquen comparant-los amb vegetals molt coneguts, així, simulant una mata de mill, a manera de nus de rostoll de blat, a manera d'alga de la mar.

Si analitzem un inventari dels béns d'Alfons el Magnànim, com a infant i com a rei, que comprèn el període 1412-1424, per tant anterior al nostre⁶, en trobem sis dins l'apartat de "*fermalls d'aur notats al camarlench*" en els quals apareixen així mateix perles, balaixos i safirs i algun diamant i robí. Igualment la forma dels fermalls s'explica a manera de fulles de col, o de fulles de trèvols amb flors de borratja. Però no n'hi ha cap dels que descrivim en el present estudi. Com a curiositat, un d'ells porta "*una agulla en que es ferma dit fermall en lo detrás*". Cal observar, però, que aquest inventari no precisa- amb alguna excepció- ni la talla de les pedres ni tampoc el pes i la valoració.

Un exemple evident del valor que s'atorgava a aquesta joia ens el dona el rei Ferran d'Antequera: poc després de ser nomenat rei, expressa als jurats de València la intenció de recuperar el fermall que els hi havia impignorat el rei Martí, i fins i tot està disposat a comprar-lo. Els jurats, però, no accedeixen, dient que ja parlaran del tema quan el rei visiti València. El rei persistia en la seva proposta i en veure que la festa de la coronació s'aproximava, insistí proposant compensacions. Com sia que el monarca no era atès i la cerimònia s'apropava i, segons sembla, el fermall li era imprescindible, els escrigué "*nos no som axi ben arreats de joyels, que maior plaer e servir nos en faran en donar.l nos de present lo fermal per a la dita nostra coronacio, que si, per avant, quant serem en aqueixa ciutat, nos donaven vint fermals tals*". Finalment els jurats de València accediren que pogués lluir-lo el dia de la coronació. Per això tres jurats es desplaçaren a Saragossa, on tenia lloc la cerimònia, amb el fermall però, en acabar, el tornaren a València. La descripció que tenim de la joia és molt simple i, cas rar, en llatí: "*prefatum fermal cum illis perulis, lapidibus preciosis ac margaritis et auro que in ipso sunt*". No sabem si aquest és el fermall que encarregà el rei Martí per la seva coronació⁹.

6. *Inventario de los bienes muebles de Alfonso V de Aragón como infante y como rey(1412-1424)*, publicado por GONZÁLEZ HURTEBISE, Eduardo, "Anuari" 1, I.E.C., 1907, pp.166-167

7. Vegi's; TINTÓ SALA, Margarita, *Cartas del baile general de Valencia, Joan Mercader, al rey Fernando de Antequera*. Institución Alfonso el Magnánimo, CSIC, Valencia, 1979. pp.76-80.

8. ACA. Reg. 2404, fol.13

9. Martí l'Humà, l'1 de desembre de 1398, assigna a Gabriel Boni, mercader de Barcelona, vuit mil nou-cents vuitanta-nou florins d'Aragó, dos sous vuit diners barcelonesos, import de diverses teles d'or i de seda, fermalls e pedres, que necessita per a la seva coronació. Un preu elevat i baldament no

En l'inventari dels béns d'Alfons el Magnànim citat, els sis fermalls que decriu no corresponen amb el del rei Ferran, tot i que consten algunes joies seves que foren lliurades als seus marmessors per ser transformades en altres peces. Això fa pensar que el fermall del rei Martí no passaria a poder de Ferran d'Antequera.

Evidentment podríem seguir donant altres referències però la nostra intenció ha estat fer palesa la importància que els reis de la Corona d'Aragó donaven a les joies i, en especial, als fermalls, tant pel seu valor material com representatiu, a través d'un inventari molt ric de contingut. De ben segur serà una font d'investigació per altres vessants de la història.

EL DOCUMENT

Barcelona, 18 maig, 1429.

Inventari de les joies que Alfons el Magnànim diposità a la Taula de Canvi de Barcelona.

AHCB, Consellers, *Inventaris*, c. IX, 7.

Inventari fet per lo honorable mossen Francesch Sarcola, conseller e tresorer del senyor Rey, en nom del dit Senyor, e per los honorables en Guillem dez Soler e en Pere Gibert, regidors de la Taula del Cambi de la ciutat de Barcelona, dels joyells deius escrits segons que.n lo dit inventari son designats:

Primerament, un collar gran d'aur de ley de XXI quirat lavorat en certa forma ab la presa dels mils, en lo qual se mostren encastats .XVIII. balays ço es VIII° en la tira demunt e VIII° en la tira de baix, los quals dits balays son fets los uns a forma de codols, los altres a manera de losa ab LXXI gran de perles de compte grosses, clares e rodones. E pesa lo dit collar a pes de la ciutat de Barcelona VII marchs II onzes un quart ensemps ab les dites pedres e perles. Conservat en un stoig de cuyr vermell descolorit empramat.

Item, un altre collar d'aur de ley de XX quirats fet a manera de gorial de malla de geserant ab tres correigs lavorats del dit aur en los quals se mostren enquestats III balays fets a manera de loses, III diamants apuntats e III perles grosses de compte. Pese lo dit collar ensemps ab les dites peres e perles al dit pes de Barcelona VI marchs II onzes. Conservat en un stoig vermell ab les armes de Sicilia reynals.

sabem el detall de cada una de les adquisicions, cal suposar que en la realització dels fermalls, inclòs ell tallat de les pedres, s'hi dedicaria una part important del pressupost.(ACA. Reg. 2242, fol.52).

Encara que no ho podem assegurar, podria ser que un d'aquests fos el que demanà el rei Ferran.

Item, un altra collar d'aur de ley de XXIII quirats fet a manera de bauera ab letres esmaltades en aquell en lo qual ha un pendent de un joyell fet a manera de libre que-s d' aur de ley de XXII quirats en lo qual se mostra enquestat un balaix a manera de losa e un bell diamant lanzengat e III perles de compte grosses e rodones que estan fermades en los giradors del libre. Pesa lo dit collar per si VI onzes I quirat e II argensos. E pesa lo dit joyell per si II onzes II quirats e un argens. Conservat en un estoig rodo de cuyro blanch empremtat ab les armes reynals de Sicilia.

Item, un altra collar d'aur de ley de XXII quirats ab los suszatges fets a manera d' alga de la mar ab alguns citis perillosos que-s mostren de lochs en lochs en lo dit collar ab alguns esmalts. Ha lo dit collar un pendent que es un joyell d'aur fi fet a manera de mirall amb letres esmaltades de blanch e vermell dins lo qual se mostre enquestat en un molt bell e gros diamant quasi de forma rodona lansangat en certa manera, lo qual diamant vulgarment es mirall. Pesa per si lo dit collar al dit pes de Barcelona IIII marchs II onzes II quarts. Pese lo dit joyell per si ensemps ab lo dit diama (sic) una onze I quart III argens e mig. Conservat en un estoig radon de cuiyro blanch empremtat ab les armes d'Arago.

Item un altra collar d'aur de ley de XXII quirats fet a manera de nus de rostoll de blat, lo qual collar ha per pendent un joyell d' aur fi fet a manera de armini esmaltat de blanch, en la spatle del qual esta enquestat un bell rubi de la mena vella. Pesa lo dit collar per si un march III onzes II quarts .II. argens, XXIIII grans. Pesa lo dit joyell per si dos quarts .I. argens. Lo qual collar es conservat per si en un stoig rodon de cuyro blanch empremtat ab armes reynals e de Sicilia. E lo armini en un stoig rodon blanch empremtat ab les armes d'Arago.

Item, un altra collar d' aur de ley de XXII quirats, estret, abte per portar al coll, ab algunes letres morisques qui-s mostren esmaltades en aquell. Ha lo dit collar per pendent un bell balaix "talla de codoll" alt de color, lo qual se mostre enquestat en una planxa d' aur fi ab tres grompons. Pesa lo dit collar ab lo dit balaix ensemps a marchs de Barcelona: IIII onzes III quarts. Conservat en una caps de fust rodona.

Item, un braçalet d'aur de diverses leys, lavorat de una planxa hon aparen esmaltades algunes letres franceses ab susatges entorn del dit braçalet en lo qual aparen enquestats en sengles encasts d' aur fi XX diamants apuntats e encunsats los IIII dels quals son aventatgosos que estan en lo mig del dit braçalet, a cert compas entre les dites letres. E los restants XVI diamants estan encastats en les vores del dit braçalet, ço es VIII a cascuna part ab una cadena d' aur de ley de XX quirats, lavorat a manera d' enelletes raxades ab or i que esta fermada en la un cap d' aquella en lo dit braçalet. E en l'altra cap de la dita cadena se pot fermar un patit cademat d' aur de ley de XXII quirats, en lo qual esta enquestat un molt bell e gros diamant apuntat de molt maior forma que negun dels sobredits. Pesa lo dit braçalet per si ab los dits .XX. diamants a pes de Barcelona un march III argensos, pesa la cadena per si II onzes III argens e mig, pesa lo cademat per si ab lo diamant gros una onze

II quarts II argens e mig e tot ensemps un march III onzes un quart e mig. Conservat en una capsa de cuyro blanch rodona ab pany de ferro.

Item, un fermall d'aur de ley de XXII quirats fet a manera de flor, en lo qual son enquestats dos grossos balays, la un fet a manera de losa, l'altra a forma de codoll. E mes, hi ha enquestats un bell diamant lansengat e una perla grossa de compte. Pesa lo dit fermall ensemps ab les dites peres e perla al dit pes de Bcelona III onzes un quart e XVIII grans. Conservat en un stoig de cuyro blanch, quadrat, de moltes coses dins.

Item, un altra fermall de patita forma d' aur fi fet a manera de una mata de mill en lo qual aparen enquestats un rubi alt de color de la mana vella e un diamant fet a forma de losa. E mes, II perles grosses de compte, clares e rodones. Pesa lo dit fermall ensemps ab les dites peres e perles a pes de Barcelona una onze mitge e III argens. Conservat en lo prop dit stoig de moltes coses.

Item, una perla molt grossa, clara e rodona, que esta sens encast algun, tansolament ab un pern d'aur que passa per lo forat d' aquella ab una patita baga d'aur qui serveix per fermar aquell empendent. Conservada en lo prop dit stoig de moltes coses.

Item, un molt bell diamant fet a manera de losa longa lansengada en certa forma de nova manera, lo qual se mostra encastat en un anell d' aur, fet a manera de anell episcopal. Conservat en lo prop dit stoig de moltes coses.

Item, un gros rubi en un encast d'aur. Conservat en lo prop dit stoig de moltes coses.

Item, unes taules d'aur fetes a manera de libre dins les quals se mostre, ço es de una part la Pietat de Jhesu Christ e en l'altra part se mostren tres figures d'omens smaltats en certa forma, entorn de les quals dites ymatges ha encastades LXXXV perles de compte, ço es de una part XLVIII perles e l'altra XLVII, les quals pesen, ab les perles, a pes de Barcelona .X. marches III onzes. Conservades dins un stoig de cuyro quadrat.

Item, una creu d' aur, lo peu de la qual es fet a manera de barbacana hon se mostre lo cruxifix de nostre Senyor, la una part de la qual esta la Verge Maria e en l' altra sent Johan, esmaltades les dites ymatges de diversitats de colors de smalts en la qual dita creu e peu de aquella son enquestats en sengles encasts XI balays XII safirs e XVI perles grosses de compte, la qual creu pesa ab totes les dites pedres e perles a marches de Barcelona III marches VII onzes e mitge. La qual creu es conservada en un stoig de cuyro vermell descolorit.

Los quals joyells son estats mesos dins una caxa patita d' alber, tanchada , ab dues tanchas dures de diversa forma, segellades ab lo segell secret de dit Senyor de les armes de Sicilia, les claus de les quals s.a retengudes lo dit tresorer, e los dits joyells conservats ab la dita caxa son estats dats e posats en comanda per lo dit tresorer e liurats per en Ramiro de Funes, cambrer del dit Senyor, present en Johan Porta, lochtinent de scriva de racio del dit Senyor, als dits regidors qui aquells han confessat e confessen haver reebuts en la dita comanda sots tal forma e condicio que ls dits regidors o llurs

successors en lo dit offici no liuren los dits joyells en tot o en part a persona del mon sino al dit senyor Rey o persona qui hagues d'ell special manament e poder, en lo qual poder haia d'esser designat e insert lo present inventari. Et haia poder de fer ne apoca de reebuda e quitanca. Dels quals inventari tradicio de comanda o liurament son estades preses dues cartes publiques consemblants, la una per en Barthomeu de Fuertes scriva, de manament del dit Senyor. Et l'altra per en Bernat Splugues, notari e scriva de la ciutat de Barchinona. Les quals coses son estades fetes en Barcelona a XVIII dies de maig de l'any mil CCCCXXVIII^o. Presents per testimonis los honorables en Miquel de Roda e en Berenguer Gibert, mercaders, e en March Canyes, argenter, ciutadans de Barchinona.